

TERMINOLOŠKI KOTIČEK: Sopomenke in protipomenke

Ivan Kanič

V *Delovnem gradivu VIII za Bibliotekarski terminološki slovar* (2005) in drugih v letu 2006 pripravljenih gradivih za bibliotekarski terminološki slovar, ki obsegajo v času pisanja tega prispevka že nekaj čez 5.800 gesel z razlagami, pomensko analizo in ustreznimi povezavami na sopomenke, protipomenke ali pomensko sorodna poimenovanja, predstavljajo izbrana in tako obdelana gesla tiste bibliotekarske termine, ki se v tej stroki uporabljajo danes, nekatere pomembnejše zastarele izraze, udomačene žargonske izraze pa tudi splošno rabljene krajšave, ki se pojavljajo v govorjenem in pisanem strokovnem jeziku. Tako evidentirana bibliotekarska terminologija v slovenskem jeziku močno odraža dogajanja v preteklosti, ko so se strokovni izrazi kljub močnemu in stalnemu vplivu nemškega jezika v 19. in 20. stoletju, danes pa predvsem vplivu angleške strokovne literature in s tem tudi terminologije, razvili, utrdili in tudi uveljavili. Ves ta čas pa bibliotekarskim terminom ni bila namenjena sistematična skrb ali organiziran poskus njihove kodifikacije in normiranja. Raba je slonela predvsem na jezikovni praksi in normi posameznih "šol" ali pomembnih in vplivnih posameznikov in pogosto ni bila niti oblikovno niti semantično usklajena. Posledično je zelo pogost pojav sopomenskosti, ki se ne pojavlja samo kot sobivanje dveh pomensko enakih ali zelo podobnih poimenovanj za določen pojav, pač pa tudi kot prava skoraj neobvladljiva poplava sopomenk. V slovarskem gradivu je tako zabeleženih 1504 sinonimnih povezav, pogosto ima geslo tudi več kot eno sopomenko, takih gesel je 296, največ sopomenk (6) imata gesli *osnovna knjižnična zbirka* in *zgoščenska*.

Sinonim ali **sopomenka** je ena izmed dveh ali več besed ali poimenovanj, ki imajo precej isti pomen, v glavnem pa različno stilno ali zvrstno vrednost, npr. *avtorica* – *avtorica*, *monografska publikacija* – *zaključena publikacija*. V poljudnem in leposlovnem besedilu so sopomenke predvsem dobrodošlo sredstvo stilizacije. V strokovnem izrazju gre pri sopomenkah dostikrat za docela isti pomen, lahko pa prinašata sopomenki s seboj tudi pomenske odtenke (npr. *knjižnica* – *biblioteka*). Iz stilističnih in jezikovnopoličnih razlogov dajemo prednost domačemu

izrazu pred prevzetim, npr. rabimo raje *kazalo* in ne *indeks*, prednost dajemo tudi bolj podomačenemu pred manj podomačenim terminom. Po vrstah so sopomenke lahko popolne oziroma absolutne, slovnične, skladijske, stilne, sobesedilne. Sopomenke vedno nastopajo v dvojicah, lahko pa sopomenskost povezuje tudi večje število sopomenk, kar kaže na šibkost in/ali neodločnost terminologije, ki uporablja za poimenovanje enega pojma večje število poimenovanj in se ne more »odločiti« za eno poimenovanje, drugih pa opustiti. Sopomenke so lahko samostalniki, glagoli, prislovi ali pridevniki, morata pa biti sopomenki vedno iste besedne vrste. Nekateri leksikografi trdijo, da ne obstajajo sopomenke, ki imajo natančno in povsem enak pomen, vendar se večina govorcev zaveda, da imajo nekateri pari sopomenk vendarle lahko popolnoma enak pomen za vse stvarne potrebe.

Zaradi tako pogostega pojava sopomenskosti in zaradi potrebe po kodifikaciji strokovne terminologije, ki naj bo kar se da natančna in enopomenska, je potrebno v terminološkem slovarju sopomenskost ovrednotiti. Številno sinonimijo, ki je značilna za vsako stroko, je treba urediti. Kodifikacija strokovnega izrazja zahteva določen konsenz, ker je le tako mogoče dosegati cilje, pri čemer se je treba zavedati, da posamezniki pogosto stežka dojemajo uzakonitve in se jim še teže podrejajo. Slovaropisniki, ki skušajo zbrati in delno tudi normirati rabo strokovnih izrazov v slovarju, imajo zelo odgovorno nalogo, pri tem pa se morajo zavedati splošnih stališč uporabnikov in prav te prepričati, da se naj podredijo v slovarju izbrani in določeni normi. Stališče slovaropisja je, da je v slovarju treba zajeti obstoječe strokovne izraze, evidentirati obstoječo sinonimijo in to ovrednotiti glede na frekvenco rabe in jezikovna pravila. Presoja o zajemanju strokovnih izrazov poteka na podlagi obeh kriterijev; kadar med obstoječimi sinonimi dva strokovna izraza izpolnjujeta oba navedena kriterija, je slovaropisnik dolžan obravnavati oba enakovredno, tj. s polno pomensko razlago in obema izrazoma podrediti ostale sinonime. Tvegano je namreč, kljub naštetim lastnostim, uzakoniti samo eno izmed dveh (ali več) po rabi enakovrednih poimenovanj, ker je lahko učinek prav obraten od želenega. To je osnovno izhodišče tudi v Bibliotekarskem terminološkem slovarju, ki skuša vpeljati vsaj nekaj reda pri rabi sinonimov in vendar prepustiti času izbor in uzakonitev enega strokovnega izraza. Splošni sporazumevalni jezik, zlasti pa strokovni jezik, sta občutljiva mehanizma, ki ne preneseta velikega nasilja. Primerni so samo postopni koraki, ki temeljijo na pomenski opredelitvi pojma in pripeljejo do cilja, tj. do kar najbolj domišljenega in ustreznega strokovnega izrazja in hkrati do zmanjševanja nastajanja sinonimov, ki otežujejo nedvoumno sporazumevanje v stroki.

Primeri urejenih sestavkov v Bibliotekarskem terminološkem slovarju:

Veljavni strokovni izrazi, ki so iztočnice, imajo razlago in navedene vse enakovredne in podrejene sinonime.

Enakovredni strokovni izrazi imajo enake razlage:

ávtorska značnica -e -e ž značnica, določena na podlagi imena individualnega ali korporativnega avtorja oz. avtorice; sin. imenska značnica ; prim. osebna značnica, korporativna značnica, predmetna značnica

iménska značnica -e -e ž značnica, določena na podlagi imena individualnega ali korporativnega avtorja oz. avtorice; sin. avtorska značnica ; prim. osebna značnica, korporativna značnica, predmetna značnica

Podrejeni strokovni izraz (strokovni izraz, ki je manj v rabi) ima navedeno za-
glavje, sledi pa okrajšava *gl.*, ki usmerja bralca k veljavnemu strokovnemu izra-
zu s polno pomensko razlago:

kolektivno ávtorstvo -ega -a s avtorstvo dveh ali več avtorjev oz. avtoric pri
ustvarjanju kakega dela; sin. množno avtorstvo, skupno avtorstvo

mnóžno ávtorstvo -ega -a s, zastar., gl. kolektivno avtorstvo

skúпно ávtorstvo -ega -a s, gl. kolektivno avtorstvo

Strokovne izraze, ki so označeni kot neustrezni, napotuje okrajšava *gl.* k ustrezne-
mu strokovnemu izrazu:

decimalni katalog *neustr.*, gl. **1.** sistematski katalog **2.** UDK-katalog

Podrejenih terminov, ki nimajo razlage, in napotujejo na nadrejeni sinonim z ra-
zlagom, je v slovarskem gradivu 1052, neustreznih izrazov z napotilom na ustrezno
geslo je 367.

Sinonimni odnos je značilen tudi za poimenovanja, ki so v slovarju označena z
vrednostnimi kvalifikatorji *zastarelo*, *nekdaj*, *žargonsko*, *neustrezno*, *kratica*, *okrajša-
va* in slovar zato njihovo rabo v sodobnem strokovnem jeziku odsvetuje, upo-
ravnika pa napoti na ustreznejši oziroma v celoti izpisani termin. To velja tudi za
pare *tujka* – *domač izraz*, ki se v bibliotekarstvu pogosto pojavljajo, pri čemer so
tujke prevzete iz poimenovanj v klasičnih jezikih, kasneje pa predvsem iz fran-
coščine, nemščine in angleščine (abstrakt – izvleček, alonga – podaljšani list,
citirati – navajati, daktiloskript – tipkopis, indeks – kazalo, multimedijški –
večpredstavnosten), redkeje sta celo obe sopomenki tujki (koda – šifra (1), kolo-
fon – impresum (1), kolportažna literatura – kolportaža (2), obdelava de visu –
obdelava po avtopsiji), sinonimni odnos velja tudi za starejše, predvsem *zastarele
izraze*, ki so lahko po izvoru tujke ali starejši slovenski izrazi in so jih danes na-
domestila sodobnejša poimenovanja (akcesijska knjiga – inventarna knjiga, bral-
nica – čitalnica, bukve – knjiga, gramatčni princip – slovnično načelo, množno
avtorstvo – kolektivno avtorstvo) in *žargonsko rabo* strokovnih izrazov (disket-
nik – disketna enota, efemera – efemerno gradivo, kliping – izrezek; hemeroteka,
mikrožepek – mikrofilmski žepek, nacionalka – nacionalna knjižnica).

Neustrezni izrazi so v slovarju označeni z vrednostnim označevalnikom *neustr.* (takih je v slovarju 367) in so vedno brez razlage, uporabnika pa napotijo na ustrežnejši izraz (abstraktna revija – bilten izvlečkov, avtorski katalog – abecedni imenski katalog, decimalni katalog – sistematski katalog, faksimile izdaja – faksimilirana izdaja, folio paginacija – foliacija, kolekcija – zbirka, Mednarodna standardna serijska številka – Mednarodna standardna številka serijske publikacije, nešteta zbirka – neštevilčena zbirka, simultani dostop – hkratni dostop), prav tako tudi *kratice* in *krajšave* prikažejo samo v celoti izpisano geslo, pri katerem je podana razlaga, zato jih lahko obravnavamo kot sopomenke (AIK – abecedni imenski katalog, ASK – abecedni stvarni katalog, AV – avdiovizualen, EDC – Evropski dokumentacijski center, KIS – knjižnični informacijski sistem, UDK – Univerzalna decimalna klasifikacija; izd. – izdaja, fing. – fingiran, ilustr. – ilustriran, loč. pag. – ločena paginacija).

Sopomenke so lahko tudi termini, ki vsebujejo kot sestavni del kratico in predstavljajo pisne dvojnice, pri katerih je tista s kratico kot levim prilastkom praviloma pisana z vezajem, kar v pisni rabi marsikomu predstavlja težavo (MARC-format - format MARC (1), tablice UDK - UDK-tablice, UDK-vrstilec - vrstilec UDK) in eliptična poimenovanja, ki so že blizu žargonu, ker se v stroki del poimenovanja pogosto izpušča (šum - informacijski šum, kasete - tračna kasete, katalog - knjižnični katalog, meni - zaslonski meni, ovitek - ščitni ovitek (2), postavitvev - postavitvev knjižničnega gradiva (1)).

Sopomenke niso vedno samo v parih, pogosta je sinonimija, ki povezuje tudi 3 termine ali celo več terminov (knjižni format - merjeni format, format knjige (1); knjižnični fond - fond, knjižnični sklad, knjižnična zaloga, knjižnična zbirka; kolektivno avtorstvo - množno avtorstvo, skupno avtorstvo; kontinuirani vir - vir v nadaljevanju, nezaključeni vir, nadaljujoči vir; kumulativni izvleček - skupni izvleček, zbirni izvleček; luksuzna izdaja - krasotna izdaja, razkošna izdaja; nadomestni medij - nadomestni nosilec, drugotni medij, drugotni nosilec; naravni format - knjižni format (2), format knjige (2), bibliografski format (2); nepopisan medij - prazen medij, neposnet medij, nepopisan nosilec informacij; obvezni izvod - dolžnostni izvod, obvezni primerek; osnovni indeks - osnovno kazalo, osnovni slovar, splošni slovar; palec - inč, inča, cola; povoščena tablica - povoščena ploščica, voščena tablica; remitenda - neprodani izvod, preostali izvod; tromesečnik - četrtletnik, četrtletna publikacija). Rekorderja sta gesli *osnovna knjižnična zbirka* in *zgoščanka*, ki imata po 6 sopomenk, 23 gesel ima 5 sopomenk, 24 gesel po 4 sopomenke, 50 gesel ima 3 sopomenke, 197 gesel pa po 2 sopomenki, sicer pa so sopomenke v parih.

Nekaj primerov sopomenskih dvojic:

avtorica - avtorica

bibliografija prevodov - prevodna bibliografija

blok kodiranih podatkov - blok šifriranih podatkov

Boolov izraz - logični izraz
čitalniška izposoja - izposoja v čitalnici
čitalniška zbirka - čitalniški fond
kazalo naslovov - naslovno kazalo (2)
knjiga v več zvezkih - knjiga v več delih
knjižni ovitek - ščitni ovitek (1)
kopirani zapis - prevzeti zapis
kraj izida - kraj izdaje
latinica - latinska pisava, antikva
meniška vezava - samostanska vezava
monografska publikacija - zaključena publikacija
nadomestna kopija - nadomestni izvod (1)
nezaključena serijska publikacija - tekoča publikacija (1)
nezdružljivost podatkov - nekompatibilnost podatkov
objaviti - publicirati
podrejeni naslov - podrejeni del stvarnega naslova
predhodna izdaja - preliminarna izdaja
predloga - opisovana enota
računalniška izposoja - avtomatizirana izposoja
sestavni del - nesamostojna bibliografska enota
siva literatura - polpublicirano gradivo
uporabniški terminal - javni terminal
varnostno mikrofilmanje - arhivsko mikrofilmanje

Antonim ali **protipomenka** je beseda ali poimenovanje z nasprotnim pomenom, kot na primer *črkovni podatek* - *številski podatek*, *deskriptor* – *nedeskriptor*. V stroki pogosto izražajo delitev na nasprotujoča se področja, lastnosti, npr. *avtorsko delo* - *anonimno delo*. Protipomenke praviloma nastopajo v dvojicah, lahko pa kot antonima nastopata npr. dva sinonimno povezana termina (dubleta, dvojnica – unikat). Tudi protipomenke so lahko samostalniki, glagoli, prislovi ali pridevniki, morata pa biti protipomenki vedno iste besedne vrste. Pri protipomenkah je nasprotni pomen pogosto približen in ne povsem točen, opazni so lahko pomenški odtenki, ki zmanjšujejo nivo protipomenskosti (original – plagiat). Nepopolne protipomenke so v slovarju zato najpogosteje povezane samo primerjalno s *prim.* (materialna avtorska pravica – moralna avtorska pravica, podnaslov – nadnaslov). V delovnem gradivu za Bibliotekarski terminološki slovar je evidentiranih 137 antonimnih povezav.

Nekaj primerov protipomenskih dvojic:
amaterski knjižničar - poklicni knjižničar
anopistografski tisk - opistografski tisk
avtomatsko indeksiranje - intelektualno indeksiranje
avtorsko delo - anonimno delo (1)
čitalniška izposoja - izposoja na dom

črkovni podatek - številski podatek
deskriptor - nedeskriptor
dinamična podatkovna zbirka - statična podatkovna zbirka
interni katalog - javni katalog
izbirna bibliografija - izčrpna bibliografija
javna knjižnica - zasebna knjižnica
monografska publikacija - serijska publikacija
original - plagiat
prezenčna knjižnica - izposojevalna knjižnica
splošna znanstvena knjižnica - specialna znanstvena knjižnica
tekoča bibliografija - zaključena bibliografija
zunanji uporabnik - domači uporabnik

Uporabljeni viri

1. Ahlin, M. et. al. (2003). *Slovar sinonimov slovenskega jezika : splošna določila in opis zgradbe slovarskih sestavkov z vzorčno predstavitvijo*. Ljubljana: ZRC SAZU.
2. *Delovno gradivo VIII za Bibliotekarski terminološki slovar*. Ljubljana: Bibliotekarska terminološka komisija. 2005.
3. *Delovno gradivo VIII za Bibliotekarski terminološki slovar : Dodatek A+B*. Ljubljana: Bibliotekarska terminološka komisija. 2006.
4. Leder, Z. (2005). Vrednotenje sinonimov (neobjavljeno).
5. *Slovenski pravopis*. Ljubljana. ZRC SAZU. 2001.
6. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. DZS. 1994.
7. Toporišič, J. (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Ivan Kanič je vodja Centralne ekonomske knjižnice in predsednik Komisije za terminologijo¹ pri Zvezi bibliotekarskih društev Slovenije.
Naslov: Kardeljeva ploščad 17, 1000 Ljubljana
Naslov elektronske pošte: ivan.kanic@ef.uni-lj.si

¹ Več o delu komisije in dosedanjih tiskanih in elektronskih objavah je na spletni strani Bibliotekarske terminološke komisije (<http://www2.arnes.si/~ljnuk4/btk/zbds.html>)